

De Heraut

door de

Bereformeerde Kerken in Nederland.

Het nadrukken van den inhoud van dit blad is verboden overeenkomstig de Wet op het Auteursrecht.

Zondag 28 April 1918. N°. 2101.

Dit blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden. Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van dit blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonnementen en Advertentiën aan de ADMINISTRATIE, Bureau: N. Z. Voorburgweg 58-60, te Amsterdam. Inzendingen, die later dan Dinsdag 's namiddags te 12 uur worden ontvangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Abonnementsprijs: franco aan huis, per drie maanden f.120, voor het Buitenland en Ned.-Indië per jaar f.6 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers f.10. Abonnementen worden aangenomen door het Bureau te Amsterdam, Boekhandel, Postdirectie en z. Advertentiën: van 1 tot 6 regels f.120, voor elken regel met f.20 Aanvragen en vermelding van hetgeen f.12 per regel.

Van de Voleinding.

CCLXXXIV.

ACHTSTE REEKS.

XXIX.

Want God heeft hun in hunne harten gegeven, dat zij zijne mening doen, en dat zij hun koninkrijk aan het Beest geven, totdat de woorden Gods vol-eindigd zullen zijn.

Openb. XVII: 17.

De opvatting, alsof het 17e, 18e en 19e kapittel één saamhangend geheel vormden, moet alzoo worden losgelaten. Het 17e hoofdstuk staat op zich zelf, en, terwijl de beide daarop volgende hoofdstukken de ineensluiting van de bestaande wereld berichten, houdt het 17e hoofdstuk zich uitsluitend bezig met hetgeen in den organischen samenhang van het wereldleven ons toesprekt. Het lag voor de hand, dat men het groote wereldgebeuren van periode tot periode eeniglijk binden zou aan wat de enkele op den voorgrond tredende personen in den loop der historie verricht hadden, en juist deze voorstelling moest als onvoldoende aangevuld. Ze moest niet geloofwaardig noch als onwaar worden voorgesteld, want ongetwijfeld is er, heel de historie door, ook een trekking en bezieling die van de enkele op den voorgrond tredende personen uitgaat. Alleen maar, het inzicht in den loop der dingen en in de gegeven toestanden werd vervalscht, indien men in dit optreden van de groote persoonlijkheid het eenig motief der wereldbeweging zag. Dit was niet zoo. Er is van meet af in den gang van het wereldleven tweemaal, scherp onderscheiden, bewegingskracht geweest, en van deze twee was het eerste heftig persoonlijk aan het individuele hing, maar ook anderzijds het organisch bindende, dat geheele geslachten en geheele volken in der eeuwen loop beheerschte. Op dit laatste nu, op die macht van het organisch geheel het wereldleven verbindende wordt nu uitsluitend en opzettelijk in dat 17e hoofdstuk gewezen, en daarom moest dit afzonderlijk bezien en toegelicht. In het 18e en 19e hoofdstuk gaat de Apocalypse dan voort en verder in het mededeelen van wat bij de eind-catastrophe voel, en hoe ten slotte heel de bestaande wereld uiteen werd geworpen, barstte, en ten slotte in een geheel andere bestaansorde overging, gelijk ons dit in vs. 1 van het XXII hoofdstuk gemeld wordt. Hieraan echter gaat vooraf de geweldige uiteenbarsting en verboddering van wat dusver bestaan had. Dit was de wereld-rufte, die volgde toen het eind der historie was ingetreden, en daaruit zal, door Gods almachtig ingrijpen, de nieuwe staat en orde van zaken geboren worden, die eeuwiglijk duren zal op de nieuwe aarde en onder den nieuwen hemel.

Nu kan het niet anders of juist bij deze uiteenscheuring en uiteenwringing van de bestaande wereld, om de nieuwe wereld-orde te doen geboren worden, moest juist hetgeen met de organische schikking in verband stond, overwegende betekenis hebben. Hieruit verklaart het zich dan ook, dat in het 17e hoofdstuk die organische samenhang geheel op den voorgrond treedt en alle aandacht van het persoonlijke voor een oogenblik afrekt. Ge merkt in wat hier bericht wordt zoo goed als eeniglijk en uitsluitend wat uit het onderling verband der dingen voortvloeit, en van een machtig optreden van de enkele persoon verneemt ge niets. Alleen was het uitsluitend te verstaan, dat, waar verreweg de meeste historischschrijvers voor dit organisch verband der dingen zoo goed als nimmer een helder oog hadden, geen poging onbepoofd is gebleven, om ook dit hoofdstuk XVII, evenals de beide volgende, historisch te verklaren, en er niets anders dan een reeks op elkander volgende gebeurtenissen in te zien. Dit is zelfs zoo sterk doorgedreven, dat ten slotte niet alleen de eenig juiste verklaring van wat ons hier wordt voorgedragen, wegviel, maar ten slotte zelfs de echtheid van heel het apocalyptisch geschrift in hoge mate onzeker werd gemaakt. Men weet hoe 't almer met de Apocalypse gegaan is. Toen ze door Johannes pas te boek gesteld was, vond ze aanvankelijk onvoorwaardelijk geloof, en heeft ze, vooral in de eerste eeuwen der bange geloofsvervolgung, het volk des Heeren geleid en staande gehouden. Maar dit bleef niet zoo, en het duurde niet. Tot eenmaal de Christelijke Kerk vaste formatie had erlangd en mede door een Staatsmacht gesteund werd, kon 't niet wel anders of een geheel andere opvolging en verklaring vond allengs ingang, en zoo

kon het niet anders of zelfs de echtheid van heel de Apocalypse moest in twijfel geraakt, en van dat oogenblik af werd schier alles wat in hoofdstuk XVII, en de voleinding van de Phioen, ons ten beste werd gegeven toegepast op hetgeen onder de Keizers van Rome aan de eerste Christenheid werd aangedaan. Zoo werd ook het 17e hoofdstuk al spoedig geheel misverstaan. De organische samenhang van het einde der dagen met den grondtrek die na den val van het Paradijs af, het menschelek leven gekenmerkt had, werd ten eenenmale uit het oog verloren, en zoo reeds aanstonds werden de zeven bergen, waarvan in Openb. XVII: 9 sprake is, geheel verkeerd verstaan en opgevat, als doelden deze op de zeven heuvelen die saam het terrein van het oude Rome vormden, en zocht men de zeven hoofden, waarvan in hetzelfde vers gewag wordt gemaakt, van de zeven Keizers te verstaan, die te Rome het gezag uitoefenden.

Dit moest er natuurlijk toe leiden, om ten leste heel het geloof aan de Apocalypse te ondermijnen. Niet dat men daarom aanstonds geheel het geschrift voor onrecht verklaarde. Het liep veel eerder heel anders, en tot aan de Reformatie bleef men aan de echtheid vasthouden. Alleen maar, die echtheid werd dan zoo verstaan, dat hetgeen ons in de Apocalypse wordt medegedeeld, ons weergaf wat in de opeenvolging der tijden aan de Christenheid overkomen zou en overkomen was. Het groote, allesbeheerschende denkbeeld, alsof reeds op Pathmos in klare, duidelijke trekken de eindgebeurtenissen ons zouden worden voorgesteld, viel allengs geheel weg, en zelfs waar ten slotte het einde, en van dit einde de voleinding, in helder beeld ons werd voorgedragen, zag men ten slotte niet anders dan een stil voortkruipend stuk der historie, en het indrukwekkende beeld der Voleinding smolt ten slotte geheel weg. Hierin lag dan ook de oorzaak, waarom van lieverlede het zich vastkleemmen aan de Voleinding die komen zou, geheel in onbruik geraakte. Het is daarom uit de feiten zoo omstandig door ons uiteengezet, waarom ten slotte na Augustinus' dagen, en vooral na het intreden der tiende eeuw, het hechten aan de wederkomst des Heeren geheel teloor ging, en er voor al wie wegterf feitelijk geen ander uitzicht overbleef, dan om voor eeuwig in het Vaderhuis zijn nooit meer gestoorde ruste te genieten. Openlijk is dan ook door ons beleden, hoe deze misvatting uit de Kerk vóór de Reformatie, ook in de Kerk der Reformatie zelf, is overgegaan. En juist hierdoor is de opvatting van de Apocalypse, bijzonderlijk wat deze hoofdstukken na de Phioen betreft, geheel in het ongereede geraakt.

Van dezen doolweg 's men nu allengs teruggekomen, en vandaar dat de poging niet kon uitblijven, om hetgeen na de Phioen ons gemeld werd, dan ook toe te passen op wat na de Phioen te gebeuren stond. Het onhoudbare toch van de vroeger geldende uitlegging lag hierin, dat men eerst in de Phioen het slot van het einde der dagen liet aankondigen, en dat men dan toch in hoofdstuk XVII—XX weer op eenmaal in de historie terugsprong, en het nu liet voorkomen, alsof in deze scherp getekende kapitels niet gegeven werd wat op de Phioen volgde, maar integendeel al datgene wat in den loop der historie aan de Phioen voorafging, ze verzelde en ze besloot. Dit nu was uit tweeërlei te verklaren. In de eerste plaats daartoe, dat men aan de Zegelen, aan de Bazuinen en aan de Phioen nog een vierde en vijfde reeks gebeurtenissen wilde toevoegen, en in de tweede plaats dat men de wederkomst des Heeren liefst opschoof om in 't zoet en zalig van het Vaderhuis de geestelijke voleinding te vinden. Aan het straks ondergaan van de bestaande wereld, om haar door een geheel andere aarde, schitterend onder een geheel anderen hemel, te vervangen, werd in het gezinsleven nauwelijks meer gedacht, men leefde hier stil en rustig zijn leven op deze zondige aarde. Bij zijn sterven ging men, mis men geloovig stierf, als vanzelf in de weelde van het Vaderhuis over. En ja, dan beleden men nog wel, dat er eenmaal een ure zou zijn dat de Heiland wederkwam, maar persoonlijk hechtte men hieraan nauwelijks. En tot zelfs in de prediking werd bij de voorstelling van wat na den dood te volgen stond, bijna op niet anders dan op het wederzien van zijn gestorven vrienden, en op het genieten van de geestelijke weelde in het Vaderhuis, gedoeld. Geheel deze voorstelling en opvatting nu moest er ten slotte vanzelf toe leiden, dat men al wat in de Apocalypse voorzgd

werd, als zullende zeer stelliglijk gebeuren, terugschoof van na het einde van de historie tot in de historie. Op de stellige omkruizing van het einde, in de Voleinding werd niet meer gelet, 't althans er werd geen waarde meer aan gehecht. Dit alles doelde niet op het einde, maar was de profetie van wat vóór het einde te gebeuren stond, en de wederkomst des Heeren, de vernieuwing van heel het aardrijk, en de volstrekte ruïne die daaraan vooraf zou gaan, werd hoogstens ja nog *pro memoria* uitgetrokken, maar men hechtte er nauwelijks meer aan, en er werd zelfs zoo goed als nimmer meer over gepredikt.

Dit nu kwam het klaarst uit in de verklaring die men gaf van hoofdstuk XVII: 9. Daar toch was sprake van de zeven bergen, en die zeven bergen, zoo dacht men, konden vanzelf niet anders dan de zeven heuvelen van de oude Keizerstad Rome zijn. Al wat nu verder hierna in verband bericht werd, kon derhalve niet op het einde slaan, maar kon en moest alleen doelen op hetgeen reeds voor eeuwen had plaats gehad. Er lag in die mededeeling dan ook niets meer dan ons bezielen kon. Dat alles was een afgelepen stuk der historie. Er werd ons alleen in medegedeeld, wat toen ter tijd de Christenheid bedreigde, gedrukt en bijna ten onder geholpen had, en het eenigste wat men, tot eigen troost, er uit vernemen kon, was, dat zelfs uit zulke benarde omstandigheden toch nog uitredding denkbaar was. Met de Voleinding daarentegen had dit alles niets meer uitstaande. Het was alles afgelepen en lag achter ons. Een apocalyptische aankondiging lag er in het minst niet in. In verband hierna werd nu op de *zeven bergen*. Het 9e vers is in zijn geheel van dezen inhoud: 'Hier is het verstand, dat wijsheid heeft, de zeven hoofden zijn zeven bergen, op welke de vrouw zit'. Het beeld van een *berg* was reeds in het Oude Testament herhaaldelijk gebezigd voor een politieke verhevenheid, d.i. voor een machtig wereldrijk. Hoe bekend is niet uit Psalm 65 het voorstellen van Basan 'als een bultige berg'. En dan volgt er in vs. 17: 'Waarom springt gij op, gij bultige berg? Dezen berg heeft God begeerd tot zijne woning; ook zal er de Heere wonen in eeuwigheid'. Hierbij aan Rome te denken, is iets wat niemand wagen zou. Alleen wordt het *berg* hier gebezigd van wat zich verheft boven het gewone. En daar nu zulk een tot macht gekomen rijk zich verheft boven de omringende rijken, was het geheel natuurlijk en als vanzelf sprekend, om hier het woord *berg* te bezigen als aanduiding van wat zich aldus tot een hooge positie had opgewerkt. In gelijken zin wijst de aanhef van Psalm 23 ook op den berg van Jeruzalem en op de bergen die Jeruzalem omringen. Zoo toch lezen we in Psalm CXXV: 1, 2: 'Die op den Heere vertrouwen zijn als de berg Zion, die niet wankelt, maar blijft in eeuwigheid. Rondom Jeruzalem zijn bergen, alzoo is de Heere rondom zijn volk, van nu aan tot in der eeuwigheid'.

In gelijken zin leest ge in Psalm 76: 5 van de *rooibergen*. Het is toch van Gods almachtigheid en koninklijke heerschappij dat hier gezegd wordt: 'In Salem is zijne hut en zijn woning in Sion. Gij zijt doorluchter en machtiger dan de rooibergen. De stouthartigen zijn bevoofd geworden; zij hebben hunnen slaap gesluimerd; en geene van de dappere mannen hebben hun handen gevonden'. In gelijken zin lezen we in Jeremia 51: 25 van Babel: 'Ziet, ik wil aan u, gij *verderovende berg*, sprekende de Heere, gij die de gansche aarde verderft, en ik zal mijn hand tegen u uitstrekken en u van de steenrots afwentelen, en zal u stellen tot een *berg* des brands'. Niet anders heet het in Jesaja II: 12: 'Want de dag des Heeren zal zijn tegen alle hoovaardigen, en tegen allen hoogen berg en tegen alle eiken van Basan'. In Psalm XLVI: 3 lezen we: 'Daarom zullen wij niet vreezen, al veranderde de aarde hare plaats en al werden de bergen verzet in 't hart van de zee'. Niet anders spreekt Ezechiel (hoofdst. XXXV: 2, 3) van het gebergte Seir: 'Mensch-kind, zet uw aangezicht tegen het gebergte Seir en profeteer tegen hetzelfde, en zeg tot haar: Alzoo zegt de Heere HEERE: 'zie ik wil aan u, o gebergte Seir, en ik zal mijne hand tegen u uitstrekken, en zal u stellen tot een verwoesting en tot een schrik'. En in Zacharia 4: 7 heet evenzoo de wereldmacht een *berg*, als er staat: 'Wie zijt gij, o groote *berg*? Voor het aangezicht van Zerubabel zult gij worden tot een vlak veld'.

Blijkt hieruit nu ten duidelijkste, wat de betekenis is die in het Oosten, en met name in den Hebreusch en gedachten-gang, aan het begrip van een *berg* gehecht wordt, dan zal men tevens moeten erkennen, dat het begrip, het woord van *Berg* zich veel beter tot *dezen* zin leent, dan tot het begrip dat men te Rome aan de zeven heuvelen hechtte, die het territorium van deze wereldstad uitmaakten. Zonder toch al te sterk nadruk op het onderscheid tusschen *berg* en *heuvel* te willen leggen, daar beide zich ook soms onderling verwisselen, zoo is toch op zelf reeds niet te loochenen, dat de uitdrukking *Berg* uit haar aard, en op de meest natuurlijke wijze, duidt op iets dat hoog en indrukwekkend is, en sterke macht vertegenwoordigt. Daar nu Johannes uit Israel was, en in hoofdzake voor bekeerden uit Israel schreef, heeft men geen recht, bij de uitlegging, zonder bepaalde aanwijzing, de uitdrukking *zeven bergen* in hoofdst. XVII: 9 anders dan van iets machts, indrukwekkends en overweldigends te verstaan. Stond er nog: 'de zeven hoofden', zoo ware nog te zeggen, dat er op zeer bekende en bij elkaar hoorende machten gedoeld werd. Doch ook dit is niet zoo. Er staat, zonder lidwoord: 'de zeven hoofden zijn zeven bergen, op welke de vrouw zit'. Geheel de voorstelling, alsof hierna op de zeven heuvelen van Rome gewezen werd, moet daarom als volstrekt onhoudbaar worden terzijde gezet. Waar Johannes in zijn Apocalypse als man van Joodsche herkomst schrijft, en hier dus ook aan de eigenaardigheid van het Joodsche spraakgebruik moet worden vastgehouden, kan de uitdrukking: *zeven bergen*, niet op het zevenheuvelig Rome slaan, maar moet ze doelen op zeven op zich zelfstaande *machten*, die hier onder één begrip vereenigd worden.

Op de verdere bijzonderheden van wat in verband met vs. 9 hier volgt, zullen we niet ingaan. Daartoe leent zich een summier bespreking, als het onderwerp van de Voleinding met zich brengt, ook hier niet. We zagen daarvan al bij Ezechiel, en evenzoo bij Daniel, en zullen het daarom ook hier niet doen. Hoofdzakelijk toch is en blijft 't thans, dat duidelijk verstaan en doorzien worde, hoe hier in dit 17e hoofdstuk de organische wereldbeschouwing aan het woord is, en hoe we geheel den samenhang van het hier verhandelde uit dit oogpunt hebben te beschouwen. Altoos toch komt 't weer hierop neder, dat er enerzijds een historisch gebeuren door bepaalde personen is, maar dan ook anderzijds, dat geheel het verloop der historie beheerscht wordt door organische geestesrichtingen, die, onafhankelijk van de enkele personen, telkens opnieuw blijken den gang der geschiedenis te beheerschen. In beide spreekt natuurlijk Gods bestel. Hij als de Almachtige beheerscht en leidt het optreden der enkele personen, en Hij is 't die deze enkele personen bekleedt met de macht en de kracht die ze behoeven, om hun taak naar zijn bestel te volvoeren. Maar evenzoo komt van Gods zijde de saamvatting van het in zich zelf verdeelde en onderscheidene tot één machtig, groot organisch geheel, en vooral hierbij gevoelt ge, hoe 't niet de mensch is, die 't geheel in beweging zet en leidt, maar hoe 't God is die het één groote geheel in zijn macht en in zijn hand houdt, en over de uitkomst der eeuwen beschikt. Wij rekenen alleen met personen, en hebben eeniglijk met die enkele personen in onze beschikkingen en handelingen te doen; iets wat ten deele zelfs van de Vorsten en Staatshoofden geldt. De Heere daarentegen houdt beide in zijn hand, zoowel de op zich zelfstaande personen in hun eigenaardig karakter, en met de hun eigen talenten, als de volken in hun samenhang als geheel, en deze laatste inwerking van Gods zijde nu hangt niet aan enkele jaren of aan een enkelen dag, maar gemeenlijk aan het verloop van vele eeuwen. Hier geldt het duurzame en het standhoudende.

Vandaar dat hier de geheimzinnige Vrouw optreedt, die gezeten op het ondiep, haar invloed op het leven der geheele wereld doet uitgaan, en geheel het wereldleven beheerscht. Doch hiernaede hangt dan ook van zelf saam, dat deze heerschappij van 't op het Dier zittende Vrouwelijk machtswezen van zelf tot een overwicht in heel den loop der historie leidt. Men kan niet zeggen, dat de inwerking van deze Vrouw waar dan ook in de historie begint. Toen eenmaal de val er toe lag, en het leven der menscheid zijn valsche plooi gekregen had, is de vervalsching ook van dezen invloed der Vrouw van stonde aan ingetreden. De invloed en de inwerking van deze alles vergiftigende en bedervende Vrouw treedt niet eerst in als de Voleinding ingaat, noch ook is ze pas aangevan-

gen toen de Christus geboren was en zijn Kerk de wereld intoog. Veeleer is de ontziende en tegen God zich stellende invloed van de Vrouw van meet af daar geweest, om het leven der wereld te ontadelen, te ontzielen en te vervalschen. Zoo kon er dan ook hier van zeven hoofden en zeven bergen sprake wezen, om te duiden op de opeenvolging van richtingen en stroomingen die zich, onder dezen onheiligen invloed, in het wereldleven openbaren zouden. Toch zou 'tgeen zichzelf gelijk blijvende repetitie wezen. Er zou ook in dit ontadelen en vergiftigen van het wereldleven een proces, een ontwikkeling, een groei in macht zich openbaren, en al naar gelang dit proces voortschreed en verder kwam, zou de onheilige invloed van deze Vrouw bedenkelijker karakter aannemen.

Dit nu is in de eeuwen der historie van schrede tot schrede voort en verder gegaan, en zoo brak dan ten slotte het oogenblik aan, waarop deze onheilige macht haar hoogtepunt bereikt had. Eenerzijds zou er op 't einde een verergering van de zonde der enkele personen intreden. De hoer zou 'een groote hoer' worden, die in de smadelijkste zelfverwerping en in de scherpste antithese tegen God Almachtig, haar eigen macht zou pogen te spannen tot op het alleruiterste. En gelijktijdig hierna zou het persoonlijk leven steeds meer verslechteren en gaandeweg steeds meer in zijn antichristelijk karakter uitkomen. Doch dit alles was gaande en in werking geweest van de oudheid af. In Egypte, in Babylon had zich dit knersen van het onheilige tegen God Almachtig doen hooren. Wie deze ontzettende antithese verstaan en doorgonden wilde, moest derhalve in heel de historie teruggaan, om van den aanvang af deze ontzanding van het nobele in den mensch en zijn vervreemding van het leven Gods na te speuren. Van zelf zouden dan de onderscheiden perioden zich aandienen. Men zou als voor oogen zien, hoe van periode tot periode de worsteling tusschen God en Satan zich doorzette. En nu kenteekent zich het naderen van het einde juist daardoor, dat nu, als 't op de Voleinding gaat, de openbaring van Satan in het Beest en in de Draak een zooveel ontzettender karakter aannam. Het wordt nu een ingaan van de satanisch getinte wereld tegen God, zoals dat voorheen nimmer zich in zulk een heftigheid geopenbaard had. Satan is nu zelf aan zijn eind-worsteling met den Heere toegekomen. Hij zal nog een laatste geweld beproeven, doch dan ook zijn macht voor eeuwig zien ondergaan. En dit is 't proces dat in de zeven bergen onder de zeven hoofden wordt voleind.

Dr. A. K.

„Naar alles wat zijn vader gedaan had”

En hij deed wat kwaad was in de oogen des HEEREN, naar alles wat zijn vader gedaan had. 2 Kon. XXIV: 9.

In de wet van Sinai was van meet af het verband gelegd tusschen den onheiligen zin der vaderen en de zondige neiging in het uit die vaderen opkomend kroost. Zelfs was die samenhang gebonden tot in het vierde geslacht. 'Ik die Heere uw God, zoo heette 't, ben een ijverig God, die de misdaden der vaderen bezoekt aan de kinderen, aan het derde en het vierde lid dergenen, die mij haten.' En tegen dit zondeverband stond dan rechtstreeks, en op veel breeder omvang, het zich voortplantend genadeleven over. Daarvan tocht heette het: 'En doe barmhertigheid aan duizenden dergenen die mij liefhebben en mijn geboden onderhouden.'

Verband en samenhang in de geslachten, zoo zet 't bij Sinai in, en zoo vinden we het in Israel nog, als het zijn loop voleind heeft, en op 't punt staat, om naar Babel te worden uitgevoerd. Jojachin was de jonge koning die dit lot trof en van hem nu staat in 't boek der Koningen (2 Kon. XXIV: 9) opgetekend: 'Hij deed dat kwaad was in de oogen des Heeren, naar alles wat zijn vader gedaan had.'

Ook hier dus niet een op zichzelf staand zondig leven van den laatste koning van Israel, maar ook bij dien Jojachin zijn persoonlijk zondig leven in geslachtsverband met het zondig bestaan van zijn voorgelacht.

Zijn vaderen waren in zonde na zonde vervallen. En al is Jojachin nu pas achttien jaar oud, toch teekent zich ook in hem en aan hem, reeds op zoo jeugdigen leeftijd, een gelijk zondig bestaan af, als zijn vader en zijn grootvaders voor God verwerpelijk had gemaakt.